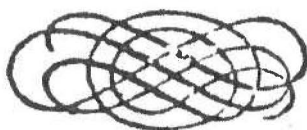

HET LABYRINT DER WERELD
EN
HET PARADIJS DES HARTEN

Labirynt Swiata a Krag Serdce.

to gest /

SWĚTĚ WYMALOWÁNĚ /
kterak w tom Swětě / a wěcech ge-
ho wŝŝechněch / nic není než Ma-
těně a Městěně / Kěstěně a Zopotowáně /
Wěměně a Šalba / Wěba a Těstěně / a
naposlědy Dŭrženě wŝŝeho a Dŭsáně :
Kě kěz doima w Erděp swěm sedě / s ge-
děněm Wěnem Bohěm se wěawěrě / ten
sám kě prarěněm a pěněm nŝstě
wpočogeně a radostě se
přichájp.

Po drŭhlě klacěn

W AMSTERDAMĚ.

M. DC. LXIII.

HET LABYRINT DER WERELD

EN

HET PARADIJS DES HARTEN

*Dat is een duidelijke beschrijving hoe in deze wereld en al haar
aangelegenheden niets heerst dan dwaling en verwarring, onzekerheid en
nood, leugen en bedrog, angst en ellende en tenslotte afkeer van alles en
vertwijfeling. En hoe hij, die zich met God de Heer alleen in de
woonstede van zijn hart binnensluit, zelf tot ware en volle vrede van het
gemoed en tot blijdschap komt*

door

JAN AMOS COMENIUS

1983

ROZEKRUIS PERS — HAARLEM

Uit het Tsjechisch vertaald
en van noten en een inleiding
voorzien door

R.A.B. OOSTERHUIS

Derde, herziene druk
Bewerkt naar de eerste uitgave, Utrecht 1925

ISBN 90 - 6732 - 003 - X
Copyright 1983 Rozekruis Pers, Haarlem

INHOUD

Woord vooraf	ix
Inleiding	xv
Opdracht aan Baron Karel van Žerotín	1
Aan de lezer	5

HET LABYRINT DER WERELD

1 De beweegredenen van mijn pelgrimstocht door de wereld	11
2 De pelgrim krijgt Overall bij als gids	13
3 Verblindingsluit zich aan	16
4 De pelgrim ontvangt een toom en een bril	19
5 De pelgrim ziet de wereld vanaf een hoogte	22
6 Het lot verdeelt de beroepen	27
7 De pelgrim bekijkt het marktplein der wereld	29

8 De pelgrim onderzoekt de echtelijke staat	40
9 De pelgrim onderzoekt de handwerkersstand	50
10 De pelgrim onderzoekt de stand van de geleerden ..	65
11 De pelgrim onder de filosofen	80
12 De pelgrim beschouwt de alchimisten	98
13 De pelgrim beschouwt de Rozenkruisers	103
14 De pelgrim onder de geneesheren	110
15 De pelgrim bij de rechtsgeleerden	113
16 De pelgrim is getuige van de promotie van meesters en doctoren	116
17 De pelgrim leert de stand van de geestelijken ken- nen	119
18 De pelgrim beschouwt het christendom	124
19 De pelgrim onderzoekt de stand van de overheden .	140
20 De soldatenstand	152
21 De ridderstand	158
22 De pelgrim bij de schrijvers van nieuwsbladen	162
23 De pelgrim beschouwt het slot van Fortuna	166
24 Het leven van de rijken	170
25 Het leven van de genotzuchtigen	174
26 Het leven van de groten der wereld	181

27	Het leven van de beroemdheden	184
28	De pelgrim is ontmoedigd en heeft een twistgesprek met zijn gidsen	190
29	De pelgrim bezoekt het paleis van Wijsheid, koningin van de wereld	194
30	De pelgrim wordt door zijn gidsen aangeklaagd	196
31	Salomo verschijnt met groot gevolg in het paleis van Wijsheid	202
32	De pelgrim werpt een blik in de geheime oordelen en het bestuur van de wereld	205
33	Salomo onthult de ijdelheden en het bedrog van de wereld	219
34	Salomo wordt bedrogen en misleid	222
35	Salomo's gevolg wordt uiteengedreven, gevangengenomen en ter dood gebracht	225
36	De pelgrim wil de wereld ontvluchten	228

HET PARADIJS DES HARTEN

37	De pelgrim komt thuis	233
38	De pelgrim ontvangt Christus als zijn gast	236
39	De pelgrim treedt in binding met de Christus	238
40	De pelgrim is als omgekeerd	247

41	De pelgrim wordt in de onzichtbare kerk opgenomen .	249
42	Het inwendige licht van de christenen	253
43	De wijsheid der aan God gewijde harten	258
44	De innerlijke wet van de christenen	261
45	Alles is licht en gemakkelijk voor het aan God ge- wijde hart	267
46	De heiligen hebben overvloed van alles	270
47	De veiligheid van hen die God zijn toegewijd	273
48	De ware christenen genieten een volkomen vrede ...	277
49	Het hart van de ware christen is duurzaam van vreugde vervuld	283
50	De pelgrim beschouwt de christenen in verband met hun standen	285
51	De dood van de ware christenen	290
52	De pelgrim aanschouwt de heerlijkheid Gods	292
53	De pelgrim wordt onder de medebewoners van Gods rijk opgenomen	294
54	Besluit	296

WOORD VOORAF

Jan Amos Komenský (1592-1670) was eenendertig jaar oud toen hij zijn werk *Het labyrint der wereld en het paradijs der harten* schreef. Hij droeg het op aan Karl von Žerotín, landsheer van Moravië, die op zijn kasteel onderdak bood aan velen die de heersende denkpaden hadden verlaten en daardoor in moeilijkheden waren gekomen. Onder hen bevond zich ook Komenský, of, zoals hij gewoonlijk wordt genoemd, Comenius. De Dertigjarige Oorlog (1618-1648), die heel Centraal Europa teisterde, had reeds nood, leed en verscheuring teweeg gebracht en ook Comenius werd zwaar getroffen. Zijn huis was door vuur vernietigd, waarbij zijn gehele bibliotheek en talrijke zijner manuscripten verbrandden, en in 1621 waren zijn vrouw en zijn twee kinderen ten offer gevallen aan de pest.

Tegen de achtergrond van deze gebeurtenissen schreef Comenius dit werk, dat ook thans nog tot de schoonste bloesems van de Tsjechische literatuur wordt gerekend. Het werk bestaat, zoals de titel reeds zichtbaar maakt, uit twee delen, waarbij het tweede gedeelte als het ware uit het eerste voortvloeit. De naar

waarheid zoekende mens, die reeds onderscheidingsvermogen en enig inzicht bezit, ervaart deze wereld als een labyrint, als een doolhof, welks kronkelwegen, volgestouwd met onwaarachtige verschijnselen, het licht niet kennen. De wereld wordt vergeleken met een grote stad, waarin de zoeker naar waarheid begeleid wordt door zijn gidsen *Alweter*, bijgenaamd *Overall-bij*, en *Verblindings*. Bij elke stap ontmoet de pelgrim de leugen en het bedrog van een zelfgenoegzame, corrupte maatschappij. Hij doorziet de leegheid van het doen en laten der mensen, de gebrekkigheid van het sociale bestel, de veruiterlijking van het religieuze leven, de onwaarachtigheid in de politiek en in de menselijke relaties. Hij ontmoet wreedheid, geweld en wanorde: een labyrint waarin de zoeker naar licht dreigt te verstruikelen. Kortom, hoewel geschreven in de zeventiende eeuw en in de taal van die eeuw, een nog altijd zeer actuele beschrijving van de wereld, en in feite niet aan enige tijd gebonden.

Elke zoeker naar waarheid zal door dit labyrint moeten dwaalen, om uiteindelijk, haast bezwijkend van vrees en schrik, rijp te worden voor de grote innerlijke ommekeer. «Keer weder, vanwaar ge zijt uitgegaan, in het huis van uw hart, en sluit de deur achter u dicht.» Op het beslissende moment hoort de zoeker deze woorden, komende uit een stem die «achter» hem, dan wel binnenin hem is, en hij betreedt het paradijs des harten. In sommige talen is het woord «hart» een synoniem voor «geest». Het binnentreden in de mysteriën van het hart is de eenwording met de geest, met de uit zichzelf zijnde, grenzeloze oergrond. In het hart ontmoet de mens zichzelf naar zijn ware wezen.

Vanuit die ontmoeting is *Het paradijs des harten* geschreven. En hiermee treedt Comenius in de grote rij van hen die

vanuit de innerlijke ruimten van de geest in woord en daad getuigd hebben van het werkelijke Leven. Hij heeft de geschriften van enkele in-het-hart-verlichten gelezen en bestudeerd, onder andere werken van Jacob Böhme en Johann Valentin Andreae. Met zijn *Paradijs des harten* verwijst hij naar het essentiële mysterie van het menszijn, naar doel, taak en zin van het leven op aarde. Alleen in het centrum van zijn eigen wezen kan de mens ziende worden, de grondslag van alle bestaan erkennen en ontwaken tot de pansofie, de alwijsheid.

Nochtans betekent voor Comenius het bereiken van het «paradijs des harten» geen afkering van de wereld, geen naar «binnen» gaan, om vervolgens niet meer te zien wat «buiten» is. Pansofie is alomvattend. Voor de wijze heeft de scheiding tussen binnen en buiten opgehouden te bestaan. Hij ziet het ene leven in en door alles heen. Voor de verlichte wordt alles tot licht en hij tracht het licht in alles zichtbaar te maken en tot werkzaamheid te brengen. Zo wordt hij een alchimist, die zijn bijdrage levert aan het grote transmutatiewerk dat in de wereld en in de mensheid moet worden verricht. Het zo bewogen en werkzame leven van Comenius vormt één doorlopend bewijs van zijn pogingen in het «buiten» te verwerkelijken wat hij «binnen» ervaren had: het labirint der wereld te doordringen met de essentie van het paradijs des harten.

In zijn geschrift *Didactica magna* staat de eenvoudige zin: «In de mens als mikrokosmos rust alles; men behoeft voor de mens slechts een licht te ontsteken; dan zal hij onmiddellijk zien. Wie zou niet weten dat men bij arbeid in de nacht reeds licht ontvangt van een kleine kaarsvlam?» Voor anderen in de nacht van hun bestaan het licht ontsteken dat in het eigen hart is

opgegaan — het is de taak van de ware dienaren der mensheid. Comenius was één van hen.

De tekst van de onderhavige uitgave is gebaseerd op de voortreffelijke vertaling die dr R.A.B. Oosterhuis bijna zestig jaar geleden voor de eerste Nederlandse uitgave van het werk (Utrecht, 1925) vervaardigd heeft. Zijn tekst is echter in stilistische zin gemoderniseerd, teneinde haar iets gemakkelijker toegankelijk te maken voor de tegenwoordige lezer. Uiteraard zijn ook de thans geldende spellingsregels toegepast. Wij be-
tuigen onze dank aan de heer S. Polman, conservator van het Comenius Museum te Naarden, die ons in de gelegenheid heeft gesteld enkele Comenius-uitgaven uit de bibliotheek van het museum te raadplegen.

Rozekruis Pers

See, here an Exile, who to serve his God
 Hath sharpsly tasted of proud Pushers Reed
 Whose learning, Piety, & true worth, being knowne
 To all the world, makes all the world his own:
 F. Q.

Comenius op 50-jarige leeftijd

(naar een ets van George Glower, Londen, 1642)

INLEIDING

COMENIUS EN ZIJN MEESTERWERK

HET LABYRINT DER WERELD EN HET PARADIJS DES HARTEN

In tijden van geloofsstrijd en nationale vernedering zijn meermalen de merkwaardigste literaire voortbrengselen ontstaan. In het jaar 1569, een van de ramspoedigste jaren van de Tachtigjarige Oorlog, schreef Marnix van St.-Aldegonde zijn meesterlijke klassieke satire *De bijenkorf*: in een van de moeilijkste jaren van het Tsjechische volk, kort na de slag op de Witte Berg, schreef Comenius zijn beroemde allegorische satire *Labyrint Světa a ráj srdce*. Terwijl echter Noord-Nederland de felle slagen, het land door Rome en Spanje toegebracht, onder leiding van het fiere Oranjehuis en door de staatsmanskunst van enkele vurige patriotten te boven kwam en een ongekende bloeitijd tegemoetging, bezweek Bohemen onder het geweld van Habsburg en Rome en verloor het reeds in het begin van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) zijn politieke en geestelijke zelfstandigheid. Het duurde twee eeuwen voor een door Palacky ingeluide nationale wedergeboorte plaatsgreep, terwijl eerst na de wereldoorlog¹ de politieke zelfstandigheid werd herkrepen.

1) Deze inleiding werd in 1925 geschreven.

Toen *Het labyrint der wereld en het paradijs des harten* werd geschreven, hadden de Tsjechen een bloeitijd van een paar eeuwen achter de rug en was de periode van verval juist begonnen. In Nederland heeft men in de regel een verkeerde zienswijze betreffende de betekenis van het koninkrijk Bohemen in de middeleeuwen, als gevolg van de niet bepaalde duidelijke uiteenzetting van de feiten in onze geschiedenisleerboeken — dit in navolging van de opvatting der Duitse handboeken. Men beschouwt het toenmalige Bohemen als een leengoed van de Duitse keizer, onder absolute eigen zelfstandigheid in de trant van Beieren, Saksen en andere gebieden. Deze opvatting kan echter — en dan nog slechts ten dele — als juist gelden tot het begin van de vijfde eeuw, de tijd van Johannes Hus.

Van het begin van de middeleeuwen tot 1306 regeerde over Bohemen het vorstenhuis van de Přemysliden, dat aanvankelijk slechts de hertogelijke waardigheid bezat en evenals de Slavische onderdanen met tegenzin de leenhoogheid van de Duitse keizer moest erkennen. Intussen bewezen de vorsten van dat tamelijk grote land de keizer dikwijls belangrijke diensten. Als loon daarvoor bevestigde keizer Frederik II (1215-1250) de reeds in 1085 geschonken en in 1212 erfelijk verklaarde koningskroon opnieuw aan Ottokar I die, held en staatsman als hij was, zich in het bezit daarvan wist te handhaven. Diens zoon Ottokar II voegde met uitzondering van Tirol en Salzburg alle Duitse landen van de latere Oostenrijkse monarchie aan zijn stamland toe, maar verloor in 1278 behalve al deze provincies ook zijn leven in de strijd tegen Rudolf van Habsburg.

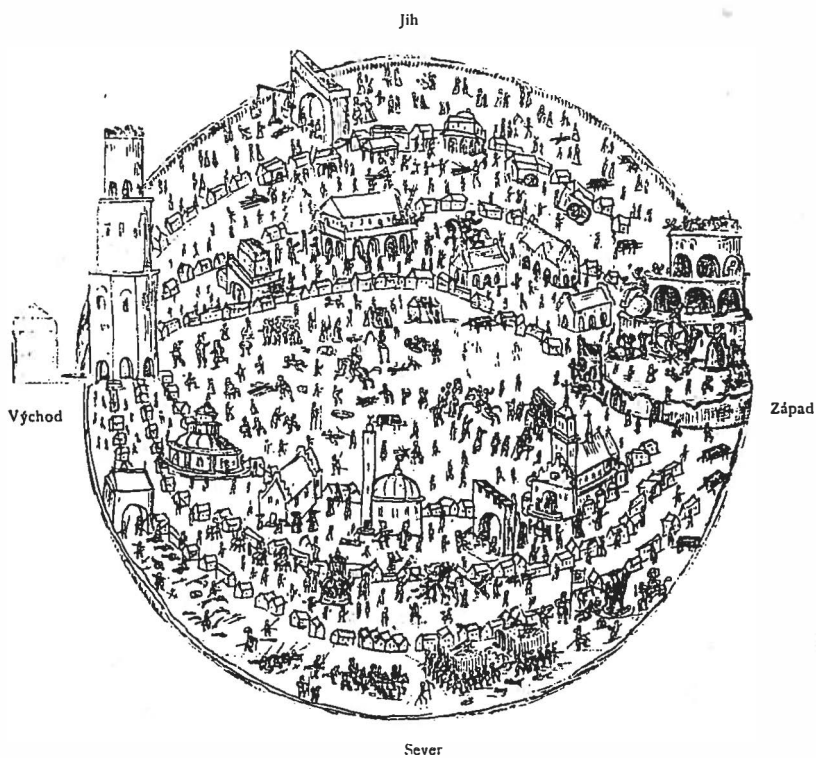
Ziehier de eerste, voor Bohemen noodlottige, gebeurtenis waarin het later zo gevreesde en verfoeide huis Habsburg een

rol speelde. Helaas stond de naam Habsburg na enkele eeuwen, in verband met nog zwaardere rampen, opnieuw met zwarte kool geschreven. Daartussen liggen enkele eeuwen van buitengewone bloei onder de heerschappij van het huis Luxemburg (1310-1437). De voornaamste vorst uit dit beroemde huis was Karel I die, als Karel IV in 1346 tot Duits keizer gekozen, te Praag resideerde en zijn Boheemse kroonlanden tot grote bloei bracht. Hij regeerde met vaste hand, bevorderde handel, industrie, mijnwezen en landbouw en verwierf voor de Boheemse kroon — die toen reeds de Lausitz en Silezië bezat — voor korte tijd eveneens het grootste deel van de Oberpaltz en de mark Brandenburg. Hij stichtte in 1348 de universiteit te Praag, de eerste in Midden-Europa. Als direct gevolg van de daardoor tot bloei komende hogere cultuur ontwikkelde zich de kiem van de sindsdien nooit geheel uitgedoofde nationaliteitsbeweging van de Tsjechen.

De Tsjechen die, behalve aan de oostgrens waar de Magyaren woonden, geheel door Duitsers waren omgeven, kwamen toentertijd reeds tot het bewustzijn dat de vele Duitsers — die hun kolonies aan de rand met goedvinden en zelfs onder aanmoediging van de landsvorsten hadden gesticht en een grote invloed aan het hof en bij de geestelijkheid hadden — een gevaar voor de Tsjechische natie betekenden. De nationale gevoelens vonden na de dood van Karel in het begin van de vijftiende eeuw hun belichaming in de grootse figuur van de reformator Johannes Hus die, als rector van de Praagse universiteit, het bestuur van deze hogeschool en de leiding van het onderwijs geheel in Tsjechische handen bracht.

Het is bekend hoe zijn dood op de brandstapel te Constanz de verschrikkelijke hussietenoorlogen ontketende (1419-1435),

HET LABYRINT DER WERELD

Het labyrint der wereld, getekend door Comenius

HOOFDSTUK 1

DE BEWEEGREDEKENEN VAN MIJN PELGRIMSTOCHT DOOR DE WERELD

1. Toen ik de leeftijd had bereikt waarop het menselijke verstand het onderscheid tussen goed en kwaad, de verschillen in standen, rangen en beroepen, de bezigheden en de oogmerken van de mensen begint duidelijk te worden, scheen het mij dringend noodzakelijk goed te overwegen bij welke groep ik mij zou aansluiten en aan welke goede zaak ik mijn leven zou wijden.

Wankelmoedigheid van geest

2. Nadat ik hierover veelvuldig had nagedacht en mijn verstand ijverig had geraadpleegd, kwam ik tenslotte tot de overtuiging dat ik het meeste genoegen zou vinden in een levenswijze waarin zo weinig mogelijk moeite en zorg en zoveel mogelijk gemak, vrede en blijmoedigheid te vinden zouden zijn.

3. Maar vervolgens leek het mij moeilijk tot inzicht te komen welk beroep met een dergelijke levenswijze zou overeenstemmen. Ook wist ik niet wie ik hierover met succes zou kunnen

raadplegen, afgezien van het feit dat ik dit niet eens zo erg wenste daar ik van mening was dat ieder mij zijn werkkring zou aanprijzen. Aangezien ik vreesde een verkeerde keus te maken, durfde ik niets geheel zelfstandig en overijld te beginnen.

4. Toch, ik beken het, ben ik heimelijk aan het werk getogen en daarna nogmaals en opnieuw, maar zodra ik ontdekte dat mijn moeite — zoals het mij toescheen — vergeefs was, liet ik onmiddellijk alles weer op zijn beloop. Ondertussen vreesde ik dat mijn onstandvastigheid mij tot schande zou strekken; dus wist ik niet wat te doen.

5. Toen ik mij zelf hiermee heimelijk gekweld en het hoofd erover gebroken had, kwam ik tot het besluit eerst alle menselijke werken onder de zon in ogeschouw te nemen en pas wanneer ik op verstandige wijze het ene met het andere zou hebben vergeleken, een bepaald beroep te kiezen en mijn zaken zo keurig te regelen dat ik in de wereld een tevreden bestaan zou kunnen leiden.